Sourozenectví ve stáří – vztahy „na okraji“?*

DANA SÝKOROVÁ**
Filozofická fakulta, Univerzita Palackého, Olomouc

Siblings in Old Age – Relationships ‘On the Edge’?

Abstract: Older age, especially advanced age, is accompanied by changes in the social relations amongst the elderly and specifically by a decrease in the size of their social networks: peers pass away and contact with other people may be restricted, often due to declining physical and mental strength. Gerontosociology notes the elderly’s preferential focus on the family, which is usually defined in terms of intergenerational relationships and a support network in old age. Relationships with siblings lie outside the research interest of gerontosociology because they are considered peer relationships, which is to say that they, too, are subject to the effects of ageing and old age and, consequently, are less reliable as a source of help or care. However, the article shows that the elderly assign meaning to their relationships with their siblings, which go beyond mere instrumental assistance and which challenges the generally accepted view that sibling bonds are of secondary importance compared to relationships between older parents and adult children. The article answers the question of what the essence of siblinghood in old age is, its possible forms, and in what ways (according to what rules) the elderly maintain or develop sibling relationships – how they communicate in interactions with each other and in interactions with other members of their family of procreation and their shared family of origin. The article is based on the results of an analysis of data from a qualitative study carried out by conducting unstructured individual and group interviews as part of the project ‘Greying Siblinghood: Sociological Study of Siblinghood in Late Adulthood’. In the theoretical framework of interpretive sociology, in which the article is anchored, both the key concepts of the relationist approach (family configuration, relatedness, belongingness, practices and rules of kinship interaction) and the concept of kinship ambivalence come to the forefront.

Keywords: siblinghood, sibling/family relationships, making siblinghood/family – practices, rules, old age

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2021, Vol. 57, No. 2: 193–218

https://doi.org/10.13060/csr.2021.013

* Text byl zpracován v rámci projektu „Šednoucí sourozenectví. Sociologická studie sourozenectví v pozdní dospělosti“ (reg. č. GA 17-07321S), podpořeného Grantovou agenturou ČR.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: doc. PhDr. Dana Sýkorová, Ph.D., Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie, Filozofická fakulta Univerzity Palackého, tř. Svobody 8, 779 00 Olomouc, e-mail: dana.sykorova@upol.cz.

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2021
© Autorka, 2021

Úvod

Stáří, zvláště to pokročilé, je provázeno změnami sociálních vztahů jedinců. Empirické výzkumy nejčastěji poukazují na zmenšování neformálních sociálních sítí. Senioři nezřídka omezují kontakty s druhými, jejich sítě postupně řídnou s tím, jak stejně staří rodinní příslušníci či přátelé a známí „odcházejí". Data naznačují strategii seniorů vybírat si vztahy a rozvíjet ty emocionálně obohacující [Carstensen 1992; Fingerman, Birditt 2003] – jak zdůrazňuje sociálně gerontologická literatura, primárně se orientují na rodinu, resp. na dospělé děti. Na vztahy starších rodičů a dospělých dětí se nahlíží hlavně optikou pomoci a podpory, zejména ve vztahu k pokročilému, nemocnému a nesoběstačnému stáří [Dudová 2015; Jeřábek a kol. 2013; Peterson, Quadagno 1985; Whiteman, McHale, Soli 2011 aj.]. V pozadí zůstávají vztahy mezi staršími sourozenci. Sourozenecké vazby, pokud jsou zkoumány, jsou pak tematizovány většinou v souvislosti s pečováním o vlastní rodiče [Eggebeen, Davey 1998; Silverstein, Bengtson 2001; Suitor, Pillemer 1994; z českých Dudová 2015; Jeřábek a kol. 2013; Možný, Přidalová, Bánovcová 2004; Přidalová 2007, 2006; Sýkorová 2007 aj.]. V intrageneračním rámci, tedy „samo o sobě", je sourozenectví ve stáří studováno poměrně zřídka, v české sociologii vůbec. Přednostní zaměření gerontosociologie na sociální vztahy ve stáří jako na zdroj pomoci či péče by mohlo i ve vztahu ke starším sourozencům evokovat v první řadě otázku směny pomoci a podpory mezi nimi [např. White, Riedmann 1992]. Ovšem nejenže dosud postrádáme uspokojivé odpovědi na tuto otázku, ale především chybí porozumění podstatě sourozenectví ve stáří.

Cílem naší studie je proto ukázat významy, kterých sourozenectví ve stáří nabývá, a postupy, jimiž je aktéry v sociální interakci tvořeno a přetvářeno (*děláno*). Zodpovíme tedy otázky, jaké významy připisují senioři vztahům se sourozenci ve stáří, jak je pojímají ve vztahu k širším a zejména intergeneračním rodinným vazbám a jakými způsoby a s jakými výsledky je vyjednávají. V článku využijeme výsledků analýzy dat z kvalitativního výzkumu, který byl součástí projektu *Šednoucí sourozenectví. Sociologická studie sourozenectví v pozdní dospělosti*.

Teoretické rámování studie

Poté co byla v sociální gerontologii překonána představa o univerzálním spojení stáří se sociální frustrací a osamělostí [Cumming, Henry 1961; Dykstra 2009], získaly vliv přístupy přiznávající seniorům schopnost aktivně manažovat sociální vztahy [Marshall 1978–79; Baltes, Carstensen 1999], volit a výběrově se koncentrovat na ty, „které jim přinášejí psychickou a sociální satisfakci" [Sýkorová 2019: 179].

Jak již bylo naznačeno v úvodu, empirické výzkumy dlouhodobě potvrzují primární angažovanost starších osob v rodině. Podle Vidovićové, analyzující data z českého reprezentativního výzkumu, rodinné role výrazně převažují mezi ak-

tuálními sociálními rolemi 50–70letých osob: 90 % z nich je rodiči, 79 % partnery či sourozenci, 62 % prarodiči [*Životní role – 2014*, cit. dle Vidovićová 2018: 48]. Evropská data ukazují rodinu jako nejvýznamnější životní doménu, staršími lidmi oceňovanou výše než placená práce, přátelství, volný čas [*European Value Study 2008*, ibid.: 45]. Co se týče hodnoty sourozenectví, poznatky vycházejí většinou ze zahraničních výzkumů zahrnujících celou dospělou populaci, nikoli výhradně seniory. Navíc, jejich výsledky jsou leckdy protichůdné [Sýkorová 2019]: některé práce zpochybňují důležitost dospělého sourozenectví vzhledem k omezenému rozsahu či nízké frekvenci vzájemných kontaktů sourozenců. Jiné vyzdvihují jeho jedinečnost coby nejdelšího rodinného pouta a zdůrazňují možnost mobilizovat latentní sourozenecké vazby, je-li potřeba [Van Volkom 2006; Wellman, Wortley 1990; White, Riedmann 1992].

Lze nalézt gerontosociologické kvalitativní studie, jež zmiňují tendenci seniorů interpretovat sourozenecké pouto prostřednictvím vzájemných kontaktů spíše než skrze směnu pomoci [např. Voorpostel, van der Lippe, Flap 2012; Trent, Spitze 2011; detailněji viz citovaná přehledová studie Sýkorové 2019]. Také gerontopsychologická literatura informuje především o kontaktech sourozenců, konkrétně ve spojitosti s jejich významem pro prevenci či překonání pocitu osamělosti a udržení životní spokojenosti (*well-being*) ve stáří [Merz, De Jong Gierveld 2016].

Obecně je dospělým sourozencům přisuzována druhořadá pozice až za životními partnery/partnerkami, dospělými dětmi a vnoučaty. Kvantitativní šetření vesměs reportují o signifikantně nižší směně pomoci a vzájemné náklonnosti mezi sourozenci v případě respondentů žijících v manželství a těch, kteří jsou rodiči [Miner, Uhlenberg 1997; White, Riedmann 1992; White 2001]. V souladu s představou hierarchicky uspořádaných příbuzenských vztahů (*nested kinship circles* [Parsons 1943; Mack 2004]) vystupují sourozenci do popředí teprve v případě absence primárních rodinných vztahů [Burholt, Wenger 1998; Ha, Ingersoll-Dayton 2008; Campbell, Connidis, Davies 1999; Widmer, Girardin 2016]. Nižší spolehlivost přikládaná sourozeneckým poutům v dospělosti ve srovnání s vazbami intergeneračními [Cicirelli 1982; Cumming, Schneider 1961] je rovněž zdůvodňována méně striktními statusovými povinnostmi, resp. nejasnými sociálními očekáváními vůči sourozencům [White 2001]. V důsledku toho je dospělé sourozenectví charakterizováno jako pouto nevyhraněné a variabilní. Z rozdílné angažovanosti jedinců vůči jednotlivým sestrám/bratrům [Connidis 2010] či z případů upřednostnění přátel před sourozenci [Voorpostel, van der Lippe 2007] se usuzuje na relativní volnost či výběrovost sourozenecké vazby [Bedford 2005; Cicirelli 1995; Connidis 2007, 1992].

Sourozenci v dospělosti přináležejí ke společné rodině původu i rozdílným prokreačním rodinám, ke sdíleným i odlišným širším příbuzenským sítím. Jakožto součást těchto komplexních rodinných konfigurací je sourozenectví charakterizováno tenzemi a konflikty a *zároveň* blízkostí, solidaritou [Widmer 2010] – *ambivalencí* [Lüscher, Pillemer 1998; Connidis, McMullin 2002; Ward 2008]. V literatuře se píše nejčastěji o ambivalencích spojených s poskytováním pomoci

či péče sourozenci (dospělými dětmi) starým rodičům [Connidis 2015; Dudová 2015]. Miner a Uhlenberg [1997] poukázali v této souvislosti na sourozeneckou rivalitu, Sýkorová [2007] na sklon sourozenců k pozitivní prezentaci sebe a své prokreační rodiny, k přeceňování vlastní angažovanosti vůči rodičům na pozadí svých povinností a obtíží *a současně* k přísnějšímu posuzování podílu bratra/sestry na pomoci, k přehlížení jejich životní a rodinné situace.

Rodinná směna pomoci je také oblastí, v níž jsou zjevné genderové nerovnosti mezi sourozenci: Sestry a bratři se vůči rodičům angažují v rozdílné míře a různými způsoby [Matthews 2002], genderově diferencovaná je podle White a Riedmann [1992] i podpora mezi sourozenci. Vcelku panuje shoda, že ženy pomáhají sourozencům a emocionálně je podporují častěji než muži [Eriksen, Gerstel 2002], a vazba sester je považována za obzvlášť těsnou (viz *femaleness principle* [Spitze, Trent 2006]).

Pro studium sourozenectví může být relevantní rozlišení rodinných systémů na kolektivistické a individualistické [Pyke, Bengtson 1996]. V kolektivistických rodinách se klade důraz na rodinné normy a odpovědnost; prostřednictvím častých kontaktů a vzájemné pomoci je generována a udržována rodinná solidarita. Individualistické rodiny silněji akcentují autonomii jednotlivých členů, charakterizuje je větší volnost příbuzenských vztahů, nižší úroveň kontaktů a slabší závazky ohledně směny pomoci [ibid.].

V dospělosti sourozenců může dojít k narušení původní vztahové symetrie vyplývající ze sdíleného sociálního postavení orientační rodiny. Pozdější nerovnosti ve vzdělání, zaměstnání a příjmu vzniklé v důsledku rozdílné sociální mobility zřejmě ovlivňují dynamiku sourozenecké interakce [Conley 2004; Spitze, Trent 2006]. Do sourozeneckých vztahů patrně zasahují rovněž ambivalence generované životními tranzicemi – ovdověním, disabilitou a dalšími změnami či ztrátami provázejícími stárnutí a stáří [Lüscher 2005]. Nejen zde narážíme na relativní nedostatek vědění o strategiích překonávání ambivalencí a udržování sourozeneckých vztahů. K vysvětlení či porozumění sourozenectví ve stáří nicméně napomohou existující poznatky o strategiích týkajících se *intergeneračních* rodinných vazeb, resp. mechanismů, jimiž senioři vyjednávají vztahy s dospělými dětmi a jejich rodinami a pozitivní osobní identitu v rámci zdravotních či sociálních limitů stáří [Mancini 1989]. Jedná se především o postupy, které seniorům zajišťují osobní kontrolu nad interakcí, a tudíž jim usnadňují sociální participaci v rodině a celkově přispívají k úspěšnému stárnutí [Binstock, George 1996]. Konkrétně, senioři regulují rozsah a způsoby interakce s dětmi, vytvářejí i omezují příležitosti k setkávání s nimi – udržují „intimitu s odstupem", modifikují svá očekávání vůči nim, tj. užívají strategie selekce, optimalizace a kompenzace (viz koncept *intimacy at a distance* [George 1980] a metamodel *selective optimization with compensation* [Baltes, Carstensen 2003]). Ochotou přistoupit na kompromis, tolerancí a respektem k soukromí a autonomii dětí se vyhýbají konfliktům [Hay, Fingerman 2005]. V zájmu vlastní autonomie usilují o soběstačnost v každodenním životě, dodržují reciprocitu ve směně pomoci a podpory a jen v případě nut-

nosti se obracejí na „záchrannou síť“ dospělých dětí (ve smyslu matice latentních vztahů/*matrix of latent relationships* [Riley 1983]). Prostřednictvím reinterpretace významu „ztrát“ jsou schopni přijatelně vysvětlit a překonat např. nepříjemně prožívanou nízkou frekvenci návštěv dětí – omlouvají je jejich pracovním zaneprázdněním, rodinnými starostmi, vyzdvihují jejich kladné charakterové vlastnosti. S podobnými situacemi se senioři vyrovnávají i komparací s vrstevníky, kteří „na tom jsou (co do vztahů s dětmi) hůře“ než oni [Sýkorová 2007]. Vzpomínání napomáhá seniorům dát smysl jak jejich minulé, tak současné rodinné (šířeji životní) zkušenosti, potažmo zachovat již zmíněnou pozitivní koncepci osobní identity, resp. integritu stárnoucí osobnosti [Sýkorová 2007]. Vzpomínky posilují vědomí kontinuity Já seniorů jako členů rodiny a rodiny samotné. Vzpomínání v neposlední řadě podporuje aktuální sociální integraci seniorů [Hendricks 1995; Cohen, Taylor 1998].

Výzkumný přístup, metody

Kvalitativní přístup zvolený ve výzkumu, z něhož vychází předložená studie, koresponduje s naší snahou zjistit, (1) jaké významy připisují senioři vztahům se sourozenci ve stáří, resp. „čím vším“ pro ně v pozdní fázi životního běhu jsou? (2) Jak pojímají sourozenecká pouta ve vztahu k dalším, zejména intergeneračním rodinným vazbám? (3) Jakými způsoby, v kontextu jakých *praktik* je sourozenectví vyjednáváno a jakými *pravidly* se negociace „řídí“?

Sourozenectví bylo zkoumáno jako součást rodinné sítě konceptualizované coby *konfigurace*, která poskytuje svým členům zdroje, významy, vědomí identity a sounáležitosti. Konfigurace jsou prostorem, v němž probíhají rodinné interakce a transakce – praktiky zohledňující neformální, v rodině implicitně či explicitně sjednaná pravidla (viz *the configurational approach* [Widmer, Jallinoja 2008; Jallinoja, 2011]). Zakotvená teorie (*grounded theory* [Charmaz 2006]) umožnila odkrýt významy udělované aktéry sourozeneckým vztahům ve stáří, resp. jejich zkušenost se sourozenectvím a strategie dělání sourozenectví.

Data, která jsou základem pro tento článek, byla získána metodou nestrukturovaných rozhovorů, uvozených otázkou: „Máte sourozence, jste bratrem/sestrou. Co byste mohl/a říci na téma: Vy a Váš sourozenec/Vaši sourozenci?“ Tazatelky zasahovaly do vyprávění seniorů v souladu s pravidly nestrukturovaného dotazování, tedy pouze v případě potřeby doplnit či ujasnit sdělované informace a v přísné návaznosti na výpověď komunikačních partnerů/partnerek. Další zdroj představovaly dotazníky poskytující data o struktuře rodiny a sourozeneckých kontaktech (modifikovaný *Family Structure Questionnaire* a *Sibling Contact Questionnaire* [Burbidge, Minnes 2014]). Vyplňování dotazníků bylo pro většinu participantů podnětem k dalšímu rozvinutí předchozí výpovědi. Setkání s participanty trvalo v průměru 105 minut a bylo kompletně nahráváno. Data byla analyzována paralelně s jejich sběrem a zpracováním bez užití speciálního

Schéma 1. Proces kódování (příklad) – první část

<table>
<tr><td colspan="4">Sourozenectví seniorů</td></tr>
<tr><td colspan="2">= být prostě sourozenci</td><td colspan="2">být sourozenci ve stáří</td></tr>
<tr><td colspan="2">– pokrevní pouto skrze rodiče (intergenerační přesah) – vyrůstat spolu (sdílet prostor/čas: domov/dětství)
pocit sounáležitosti
– pouto celoživotní, nezrušitelné, nenahraditelné
– samozřejmý vztah k potomkům S (intergenerační přesah)</td><td colspan="2">– být poslední z rodiny (po smrti rodičů) – intergenerační dimenze
– „zbýt si“ (s žijícími sourozenci) – intragenerační dimenze, nižší význam genderu
– být navzájem pamětníky (sdílení vzpomínek, zejm. z dětství, mládí)
– mít odpovědnost za rodinnou kontinuitu (kinkeepers)</td></tr>
<tr><td>projevují zájem o sebe navzájem</td><td>jsou v kontaktu (nízké očekávání)</td><td>jsou připraveni k praktické pomoci/moci se spolehnout (nízké očekávání reálné pomoci)</td><td>emocionálně se podporují (reálná podpora!)</td></tr>
<tr><td>vědí o sobě a svých rodinách, jsou informováni</td><td>– setkávají se „jen–tak“
– využívají okolností
– setkávají se v případě potřeby
– rodinné sešlosti (doing family), ženy – hlavní organizátorky (gender)</td><td>– zvažují potřebu
– zohledňují zdroje, možnosti, limity (S-příjemce/poskytovatele a jejich prokreačních rodin)</td><td>– mají se rádi, rozumějí si (protože jsou příbuzní, příslušníci stejné rodinné generace, vrstevníci)
– očekávají/poskytují si podporu zvláště v obtížných situacích, zvláště nyní ve stáří</td></tr>
<tr><td colspan="4">Závazek i city; blízkost i odstup; solidarita i autonomie; otevřenost i soukromí (ambivalence v S-vztahu)</td></tr>
</table>

softwaru [Konopásek 1997]. Analýza byla založena na postupu iniciálního, fokusovaného, resp. axiálního (teoretického) typu kvalitativního kódování [Charmaz 2006: 43–66; Glaser 1978]. Znamená to, že jsme vyhledávali jevy týkající se sourozenectví, seskupovali pojmy do postupně rozvíjených kategorií, identifikovali jejich vlastnosti a dimenze vážící se k různým aspektům sourozenectví a souvislosti mezi kategoriemi (pro příklad viz Schéma 1).

Schéma 1. Proces kódování (příklad) – druhá část

<table>
<tr><td>Kontext:</td><td colspan="3">historie S-vztahu, jeho kvality; celoživotní zkušenost s reciprocitou v S-vztahu; S-vztah a/versus prokreační rodina; kvalita vztahů v širší rodině (švagrové!/švagři); možnosti/limity stáří (věk sourozenců)</td></tr>
<tr><td>Strategie udržování S-vztahu:</td><td colspan="3">zajímat se o sourozence, jeho rodinu; regulace S-vztahu = optimalizace frekvence a typu kontaktů/pomoci s ohledem na:
← prokreační rodinu („konkurující si závazky“);
← možnosti/limity stáří: zdraví – energie, mobilita (vzdálenost), psychická zátěž kontaktů;
← komunikační pravidla: vzájemný respekt, tolerance, zvládnutí závisti, rivality; udržování symetrie S-vztahu (stáří = vyrovnanost, ochota ke kompromisům, vyhýbání se konfliktům)</td></tr>
<tr><td colspan="4">výběrovost (vícečlenná sourozenectví)</td></tr>
<tr><td colspan="2">– rozumět si s některým S lépe (mít rád/a každého „jinak“)
– preference podle charakteru aktivit (slabě gender), vzdálenosti, životních okolností (vč. možností/ limitů daných stářím)</td><td>význam okolností, které posílily/oslabily S-vztah v průběhu jeho trvání</td><td>stáří:
– omezení výběru (ti, co žijí, co si „zbyli“) – oslabený význam genderu;
– méně přísná kritéria výběru (nadhled, větší tolerance, hodnota S-pouta)</td></tr>
</table>

Komunikační partneři/partnerky, v naprosté většině z Jihomoravského, Moravskoslezského a Olomouckého kraje, byli kontaktováni v letech 2017 a 2018 metodou sněhové koule a prostřednictvím institucí, konkrétně klubů seniorů, případně univerzity třetího věku. Vzorkování se odvíjelo od výsledků průběžné analýzy dat. Kvůli relativně časté neochotě participantů výzkumu zprostředkovat kontakt na své sourozence nebylo možné naplnit beze zbytku záměr nahlížet na sourozenectví optikou všech členů sourozeneckých dyád či skupin. Uváděnými důvody byl pokročilý věk bratra/sestry, vážná nemoc, péče o člena rodiny, konflikt se sourozencem apod. Soubor, na který se odvoláváme v článku, sestával ze čtyřiceti participantů, převážně seniorek (třiceti žen a deseti mužů), z toho třiceti jednotlivců referujících o ostatních sourozencích a pěti participujících sourozeneckých dvojic. Necelé tři čtvrtiny participantů spadají svým věkem do kategorie mladších seniorů (26 osob 60–74letých), starší senioři tvoří zhruba čtvrtinu souboru (čtrnáct osob ve věku 75–87 let). Nejčastěji se jednalo o bratry nebo sestry jednoho žijícího sourozence, tedy o sourozenecké dyády. Většina participantů pocházela ze sourozenectví aktuálně složeného z jedinců stejného genderu, téměř výhradně sester (ve dvaceti případech, oproti dvěma dvojicím bratrů), nebo

z genderově smíšených sourozeneckých dvojic či skupin (osmnáct). V naprosté většině byli plnorodými sourozenci, tj. dětmi stejných biologických rodičů, pouze ve dvou případech šlo o sourozence polorodé, sdílející jen biologickou matku nebo otce. V souboru byli zhruba stejně zastoupeni senioři s partnery (devatenáct žijících v manželství, dva kohabitující) a bez partnera (čtyři rozvedení, čtrnáct ovdovělých, jeden single). Níže prezentované výsledky výzkumu je třeba číst i s ohledem na uvedenou strukturu souboru participantů. (Detailněji popisujeme soubor v Tabulce P1 v příloze.)

Výsledky výzkumu. Významy sourozenectví ve stáří

Sourozenectví se z perspektivy seniorů jeví jako pouto definované (1) obapolným zájmem bratrů/sester o sebe a své prokreační rodiny, o udržení kontaktů, (2) ochotou, připraveností si pomáhat, dle potřeby a vlastních možností či limitů, a stálou psychickou podporou, vzájemným porozuměním. Jak zájem, tak směnu pomoci a podpory senioři vztahují ke (3) genetické spřízněnosti skrze rodiče, ke zkušenosti společně prožitého a nyní vzpomínaného dětství (k *domovu*), citové vazbě, přináležitosti ke společné širší rodině – „*prostě* jsou sourozenci". Analýza dat odkryla rovněž praktiky či strategie a pravidla dělání sourozenectví ve stáří, včetně vyrovnávání se s ambivalencemi, konflikty, případně kolapsem sourozeneckého vztahu.

(ad 1) Mít zájem jeden o druhého, být v kontaktu

Jedním z definičních znaků sourozenectví ve stáří, jak jsme uvedli výše, je zájem sourozenců jeden o druhého, vzájemná komunikace a setkávání. Mít zájem rovná se *vědět o sobě*, o svých rodinách. Stačí přitom mít *jakýsi* přehled o tom, „jak se sourozencům a jejich rodinám vede, co je nového". Ostatně, dosažení hlubší a aktuální obeznámenosti může být komplikované a nemusí být žádoucí: Širší rodina, zvláště starších seniorů a těch z početnějších sourozenectví, se již dosti rozrostla, do prokreačních rodin přibyli partneři/partnerky nejen dospělých dětí, ale i vnoučat, narodila se pravnoučata. Sami sourozenci kontrolují komunikovaná témata a sdělované informace, řečeno s participantem Josefem (87): „každý má svoji rodinu, svoje problémy a jsou problémy, s kterými se nechodí na trh". Roli hraje i gender, leckdy geografická vzdálenost – zdá se, že důkladnější přehled mají ženy a sourozenci, kterým blízkost jejich bydlišť dovolí časté setkávání. Ve zhroucených vztazích informace chybí nebo jsou sourozenci odkázáni na kusé, zprostředkované zprávy.

Setkávat se znamená v kontextu intaktních sourozenectví udržovat běžné kontakty a účastnit se rodinných sešlostí. Sourozenci se (a) *scházejí jen tak*, *aby si popovídali* o životě členů rodiny, každodenních událostech, zkušenostech či zážitcích, radostech i starostech. (b) *Využijí okolností* (zaskočí, když jdou nebo projíždějí

kolem, navštíví se na cestě k dětem, k lékaři, na hřbitov) nebo (c) *plánovaných akcí*, jako je grilování, pro některé z nich společenské nebo kulturní události (divadelní představení, koncerty), výlety; Janinka (75) se sestrou nebo Alena (74) a její sestra Lubica (81) spolu pravidelně absolvují lázeňské procedury. Sourozenci se také vídají (d) *v případě potřeby*, chtějí-li se poradit, něco zařídit, nakoupit.

Pilířem sourozeneckých vztahů ve stáří jsou ovšem (e) *rodinné sešlosti*, zvláště o svátcích – Vánocích, Dušičkách, u příležitosti narozenin, osobních nebo rodinných výročí a pohřbů. Na tato setkání se totiž redukují kontakty starších seniorů, zhorší-li se zdraví, ubývá energie, chtějí-li zvládnout „povinnosti" vůči prokreační rodině, jestliže *už* nemohou nebo nechtějí překonávat větší vzdálenosti. Nicméně objevil se i nezájem účastnit se rodinných shromáždění nebo organizovat oslavy vlastního životního jubilea, za nímž se skrývaly zdravotní problémy pokročilejšího věku: Aloise (83) zatěžuje množství oslav v rozvětvené široké rodině: „furt někde něco, a já se nebavím, mě to nebaví. Když se to všechno sejde, tak je velký kravál, jeden přes druhého chce něco říkat. Já špatně slyším, tak se mě to netýká, protože já vůbec nevím, o čem je řeč." Alena (74) si *už* říkala, že oslavy zruší: „já budu mít letos pětasedmdesát, ale nemám sílu dělat žádný velký…, nějak mně zdraví moc neslouží, jednak já na to nemám sílu a jednak sestry (82, 83) už také méně."

Z výčtu účastníků rodinných sešlostí lze identifikovat rodinu seniorů coby konfiguraci tvořenou hlavně rodinou původu, reprezentovanou právě sourozenci, a prokreačními rodinami sourozenců a jejich dospělých dětí či vnoučat. Hranice „své rodiny" tak senioři povětšinou rýsovali v souladu s *pravidlem genetické příbuznosti* a *pravidlem manželského pouta*,[1] které vztahovali na životní partnery/partnerky napříč rodinnými generacemi. Ve stáří však senioři musejí hranice často překreslovat v důsledku úmrtí svých vrstevníků. Jak konstatovala Bedřiška (79), „postupně se to ztrácelo, ti lidi ‚odcházeli', bratři už zemřeli a zůstala jenom ona jako starší a mladší sestra o šest let".

Seniorům postačuje vidět sourozence jednou za měsíc i méně. Spíše než na četnosti osobních setkání jim záleží na *kontinuitě sourozeneckých kontaktů* – trvající kontakty prezentovali jako důkaz *dobrých* vztahů. Udržování osobních kontaktů na poměrně nízké úrovni se zdá být strategií, jak současně naplnit očekávání vůči vlastní prokreační rodině. Bývá odpovědí i na příležitosti nabízející se v důchodu, tj. mít čas na pěstování koníčků, schůzky s přáteli, placenou práci. V neposlední řadě souvisí s chabým zdravím, nedostatkem peněz, závislostí na druhých s dopravou nebo jednoduše s nechutí cestovat. Shrneme-li, kontakty jsou vyjednávány s ohledem na vlastní i sourozencovy *zdroje*, individuální (rodinné) *preference* a na *autonomii* obou stran.

> Františka (65): My jsme byli v kontaktu každý den. Teď už teda – těch posledních pět let už to tak není, protože přece jenom každý máme svoje soukromí. (…) Takové ty narozeniny a oslavy a to všechno, ale jinak si vedeme každý svůj život. I řekla bych,

[1] Termíny byly převzaty z Jallinoji [2011].

co se týče přátel a volného času, tak to netrávíme spolu. My ho trávíme spolu, pokud se to týká rodiny.

Lydia (66) o sestrách: Mira taky chodí do práce jako důchodce, tak nemá čas, že by přišla za mnou, Nela taky ne. Tak za mnou tak nepřijdou. Jak je teď všední den, já kdybych tam za nima šla, tak já je ani nezastihnu doma. Ale na nějaký ty svátky to se sejdeme, to jako jo.

Lubica (81): (Sestra) se vždycky dotazuje, jestli může přijet (…), že tu bude, dokud ji snesu. Protože ono přece jenom už je člověk zvyklej, já si vstanu, kdy chcu, nevařím si oběd, pak si ve čtyři něco uvařím. Tak to už jsme zavedly, že u snídaně se nescházíme, že každej si pospí, jak chce. No a jednu televizi jsme měly dohromady. Že se každej dívá na něco jinýho, jsme se domluvily teď, když je ten tablet, tak si na něco přijdu.

Rozdíly v interakci participantů s konkrétními sourozenci ve vícečlenných sourozenectvích ukazují na *relativní* výběrovost sourozeneckých pout. Volbu nelze interpetovat jako následování *pravidla emocionální blízkosti* ve smyslu „mít raději tohoto sourozence než toho druhého". Za těsnějšími vztahy k některému ze sourozenců bylo viditelné vzájemné porozumění, prohloubené společnými zájmy, sdílenými životními zkušenostmi, kompatibilitou charakterových rysů a nikoli nutně genderem. Tito sourozenci nezřídka zůstali v intezivnějším spojení v době dospívání a mladé dospělosti: Pobývali v rodičovském domě nebo ve stejném městě během středoškolských či vysokoškolských studií, jako např. Regina (68) a Alena (74) se svými bratry (na rozdíl od jejich sester, se kterými už „delší dobu nežily"). Sdíleli byt/dům s mladou rodinou sourozence nebo se často scházeli v raném dětství svých potomků jako Saša (61), Sabina (66), Pavlína (71). Později sblížila některé z nich vážná nemoc či zdravotní postižení dítěte sourozence nebo sourozence samotného (jak tomu bylo v případě Blanky (65), Josefa (87) a jmenované Pavlíny a jejich sester), případně ovdovění.

Nemůžeme tvrdit, že preference mezi sourozenci (a kvalita sourozeneckých vztahů) jsou jednoznačně dány *geografickou proximitou*. Pro sourozence spjaté těsným emocionálním poutem představovala větší vzdálenost bydlišť „spíše jen" komplikaci osobních kontaktů. Dodejme ale, že často zdolatelnou pouze s pomocí druhých: za sestrou/bratrem je museli zavézt děti nebo neteře/synovci. Participanti *kompenzovali* omezené osobní kontakty se vzdálenějšími sourozenci rovněž pomocí moderních komunikačních prostředků. Zcela samozřejmě užívali mobilní telefony, méně samozřejmě připojení k internetu – několik málo seniorů, kteří mailovali, skypovali či sdíleli fotografie na Facebooku, mělo výhodu vysokoškolského vzdělání, solidní ekonomické situace nebo získali počítačovou způsobilost ve snaze udržet spojení s dětmi a vnoučaty v zahraničí. Vzhledem k slabšímu důrazu seniorů na prostorovou blízkost a zároveň ke značné důležitosti, kterou připisovali minulosti sourozeneckého vztahu, nesdílíme bez výhrad předpoklad, že „jak lidé stárnou, stává se fyzická proximita silnějším faktorem v blízkých vztazích než sdílená historie" [Van Volkom 2006: 165].

Relativně nízké nároky seniorů na četnost osobních setkání se sourozenci však narážejí na jistou *mez*: nad výraznou redukcí kontaktů či vyhýbáním se rodinným sešlostem se participanti s touto zkušeností pozastavovali, zvažovali důvody sourozenců, ve vlastním případě se snažili ospravedlnit svoje důvody. Hledání či domáhání se legitimní omluvy signalizuje určitý *obligatorní* charakter sourozenectví. Přestože participanti nezpochybňovali prioritu prokreační rodiny, úplné uzavření se do prokreační rodiny (ze kterého byly často obviňovány švagrové) interpretovali jako nerespektování „normy" sourozenecké solidarity. V pozadí je zjevné *pravidlo genetické příbuznosti*, definující sourozenectví jako pouto *přirozené*, dané přináležitostí ke společným rodičům.

Dlouhodobá absence jakéhokoli kontaktu se sourozenci (se kterou mělo/má zkušenost sedm seniorů) byla důsledkem vážného konfliktu ohledně péče o rodiče a hlavně o dědictví. V jednom případě byly kořeny konfliktu dohledatelné až v dětství, v sourozenecké šikaně. Spojení mezi sourozenci bylo přerušeno také kvůli specifickým okolnostem – duševní nemoci sestry komunikační partnerky či bezdomovectví dvou participantů. Ambivalentní stav, do kterého zhroucení vztahu vyústilo, byl nejvýstižněji popsán jako „mít a nemít sourozence". Provázel jej smutek, lítost, trvající zájem o sourozence a neteře/synovce, připravenost usmířit se, ale také kritika, snaha vyvinit sebe a svou rodinu, a dokonce úleva z ukončení kontaktů, které byly zatíženy hádkami či ponižováním.

> Kristýna (62): už prakticky léta o sobě (s bratrem) nevíme, nestýkáme se, nekomunikujeme spolu absolutně žádným způsobem. Fyzicky mám bratra, vím, že … žije na V. (*název regionu*), … ale to je tak asi všechno. (…) A hodně jsem se tím trápila a někdy to byly takový až bezesný noci… (…) je to pro mě dost nepředstavitelný tady todle (…), že už ho v životě fakt třeba nepotkám. (…) Já bych byla ráda, kdybych ho mohla obejmout, kdybych mu mohla dát pusu a říct: „Přece jenom seš můj brácha." … Asi ta naděje, opravdu jenom ta jiskřička někde malinko.

> Erik (64): trvalo to dlouho, než to přebolelo, ale musim říct, že potom, když už přešlo takový to rozčarování a skončily ty vztahy s tím bratrem starším, se mi ulevilo (…) k tomu staršímu bratrovi cítím spíš takovej odpor.

Podmínkou i projevem dobrých sourozeneckých vztahů ve stáří, jak ukázala analýza, je dodržování *pravidla vzájemného respektu*, tolerance, absence či zvládnutí závisti, rivality, zdržení se explicitních projevů eventuální sociální nadřazenosti a ochota, možnost a „umění" předcházet konfliktům a řešit je. (Podle Hay a Fingerman [2005] nebo Lang a Carstensen [2002] lidé ve stáří efektivněji usměrňují emoce, lépe udržují kontrolu ve vztazích. Z výzkumu Fingerman, Hay, Birditt [2004] vyplynulo, že senioři klasifikují vztahy s blízkými příbuznými jako ambivalentní s menší pravděpodobností než lidé z mladších věkových kategorií.)

> Bedřiška (79): že bychom si záviděly, to prostě neexistovalo! Prostě jsme si nezáviděly: ty máš víc, já mám míň, tys dostala to nebo to. Prostě jak to šlo, tak to šlo, byly

jsme rády. (…) Neříkám, že člověk někdy něco neřekne, nebo nevytkne, prostě snažily jsme se to tak nějak vždycky (…) jsme řekly: „Neblbni, to se zas uklidní", nebo: „Ty, nezlob se", a tím to skončilo všechno.

Pavel (73): Tak vono všem nám je sedmdesát, tak člověk už ty zkušenosti nějaké má a už nějakou tu toleranci (…), když třeba v něčem se nesouhlasí, tak se z toho nedělá věda, prostě se to nerozvádí nebo (*řeší*) v rámci slušného domlouvání.

Zdá se, že v předchozích fázích dospělého životního běhu se setřel význam značného věkového rozdílu mezi sourozenci, který byl pro komunikační partnery „velkým tématem" dětství a dospívání. Platí to i ve stáří, jde-li o vzájemné porozumění sourozenců.

(ad 2) Být připraveni pomoci

V naracích seniorů z intaktních vztahů nabývalo sourozenectví významu ochoty „udělat něco pro svoje sestry/bratry". Ve stáří spočívala směna pomoci mezi sourozenci především v *emocionální podpoře* (mnohem zřetelněji než v mladším věku, jak vyplývá z retrospektivního pohledu participantů na vývoj jejich sourozeneckého vztahu). Participanti s ní spojovali vrstevnické či generační porozumění a touto vlastností ji zvýznamňovali a odlišovali od podpory ze strany dospělých dětí. Např. podle Leony (79) „v tom věku si teď ještě více (*se sestrou*) rozumějí než kdysi, tenkrát měly plnou hlavu své rodiny a všeho možnýho. Ti mladí by je už ani nepochopili, co si myslí a jak uvažují"; podle Lubici (81) „už si tak zbývají. Přece jenom ti mladí mají ty svoje starosti a už všechny tři (*sestry*) cítí, že jsou mladým na obtíž."

Emocionální podpora mezi sourozenci byla očekávána a přítomna v každodenním životě i v životních krizích či tranzicích – dělili se o starosti s dětmi a vnoučaty, dodávali si vzpruhu, když se cítili osamělí, když byli vážněji nemocní nebo když ovdověli.

Bedřiška (79): pořád to je jako v tom člověku, že mám se na koho obrátit nebo (…) mám někoho, komu to můžu říct, když už je to něco takového, co člověka tíží (…). Pořád je tam prostě to „mám někoho, nejsem sama".

Alena (74): dneska si říkám, my jsme byli čtyři a to je daleko lepší, protože člověk má těch opor víc, člověk se cítí takový silnější, bezpečnější, jo. (…) Ale to je víceméně psychická podpora, to není, že by za mě něco udělali nebo že by mně něco dávali nebo tak, to je čistě v té otázce psychologické a psychické. Tak třeba když nechce být, zrovna se cítí špatně, nechce být sama, tak jedu, pobydu u ní.

Směna *praktické pomoci* mezi staršími sourozenci skutečně nebyla extenzivní, ale ani výjimečná. Realizovala se mnohými způsoby: Slavěna (80) poskytne nocleh sestře, když přijede na lékařské vyšetření nebo vyřídit úřední záležitosti, Leo-

na (79) vyhledá pro sestru vhodné zdravotnické zařízení či zprostředkuje léčebný pobyt, Janinka (75) šije sestře oblečení („v jejich věku už zbývá akorát se hezky obléct, aby se člověk dobře cítil"), mnozí si vypomohou s nákupem atd. Praktická pomoc významně souvisela s *potřebou pomoci*, vyvstávající za specifických individuálních nebo situačních okolností. Sourozenci si ji poskytují na požádání a s deklarovanou vstřícností, resp. „samozřejmostí", zdůvodňovanou jednak sourozeneckou sounáležitostí (slovy Lubici (81): „vždycky jsme měli pocit, že sourozenci si musejí být nápomocni"), jednak reciprocitou, tj. *minulou, dlouhodobou* zkušeností, že sourozenci jim dříve také pomohli. Obdobně jako ve výzkumu autonomie ve stáří Sýkorové a kol. [Sýkorová 2007] bylo z rozhovorů se seniory zřejmé jejich lpění na soběstačnosti a rezervovanost k vyslovení žádosti o pomoc či k jejímu přijetí. Dokonce 87letý Tomáš, kterému kvůli jeho snížené pohyblivosti pomáhá o šestnáct let mladší bratr, „má zásadu, že nechce moc zatěžovat (bratr má svoje potřeby), nechce moc otravovat". Domníváme se, ovšem bez opory v datech, že zdrženlivost je silnější právě mezi sourozenci než u rodičů vůči dospělým dětem. V sourozenecké interakci můžeme mluvit o *pravidlu kontroly směny praktické pomoci.*

Také při tomto druhu směny pomoci senioři zohledňují vlastní možnosti a limity – „už na všechno nestačí jako dříve". Důležitým rámcem vyjednávání byla *dostupnost prokreační rodiny* sourozence. Její prioritu senioři považovali za „normální", na pomoc dospělých dětí spoléhali i oni sami. Jak např. explicitně konstatoval Alois (83), „už tam moc nejezdí (*pomáhat bratrovi ve vinohradu*), teď už bratr má kluka velkého, tak si musí poradit". Rozhovor s Vierou (85) naznačuje, že děti sourozenců jsou chápány i jako „pojistka" nebo omluva či zbavení se pocitu odpovědnosti, jestliže senioři nemohou vzhledem k handicapům stáří bratru/sestře pomáhat.

Sounáležitost sourozenců ve stáří se manifestuje *připraveností* pomoci bratru/sestře a důvěrou v jejich pomoc. Přesvědčení seniorů o mobilizovatelnosti pomoci sourozenců je mnohem důležitější než jejich *reálná* asistence. Vlastní připraveností pomáhat dokumentovali také otevřenost k nápravě poškozeného sourozeneckého vztahu, obnovenou směnu prezentovali jako důkaz usmíření.

> Nataša (65): on (*bratr*) je poslední z té mé původní rodiny, a vím, že někoho mám. Vím, že kdybych potřebovala pomoc, tak on mi určitě pomůže. Protože my bychom si navzájem určitě pomohli, nebo já jemu. To je to, že z té původní rodiny ještě někoho mám, (i když) teď už mám svou novou rodinu.

> Rozálie (66) po usmíření s bratrem: Teď si to uvědomuju, že bych byla ráda, kdyby potřeboval pomoc, a kdyby to bylo v mých silách, tak bych mu určitě pomohla, jo… No no, byla bych ráda, kdyby mě požádal o pomoc.

Pomoc a podpora mezi sourozenci byly participanty interpretovány způsobem dovolujícím rozlišit *rodiny kolektivistické* a *rodiny individualistické*. Senioři z těch prvních vyprávěli o intenzivnější směně mezi sourozenci a jejich rodinami a mezi

sourozenci a jejich rodiči v celém životním běhu; v naracích těch druhých se sourozenecká pomoc jevila jako méně významná na pozadí individuální soběstačnosti, resp. soběstačnosti vlastní prokreační rodiny. (Analogicky k *individualistic and collectivist systems of family care* Pyke, Bengtson [1996].)

> Sabina (66): můj tata, tátův bratr, mamini bratři nám pomohli okna a fasádu (*když přestavovali rodinný dům, stejně jako pomáhali Sabininým sestrám*). No tak to bylo, protože to bylo v rodině! To bylo samozřejmý. (…) když se dělalo na zahradách, tak to jsme chodili pomáhat, taky našim; (…) ti maměni bratři, když byl větší úklid, tak se nějaká ta sobota stanovila a šlo se uklízet!

> Rozálie (66): vztah (*s bratrem*) se vyvíjel tak, že jsme se vlastně nepotřebovali. (…) fakt jsme si nikdy v životě moc nepomáhali (vlastně nemůžu úplně říct, že ne, protože když jsme kupovali tady ten dům, tak brácha sehnal část peněz, jakože půjčil). Nevím, jestli jsem mu pomohla někdy; u nás nikdy nefungovalo, ale ani v rodině předtím, že by si lidi sedli a věci si vyjasnili (*nedorozumění, neshody apod. nebo se svěřovali; péči o nesoběstačnou matku řešili prostřednictvím profesionální služby*).

(ad 3) Být prostě sourozenci

Nejen ve spojitosti s kontakty a se vzájemnou podporou a pomocí sourozenců se v datech vyskytovaly odkazy participantů na „přirozený" základ jejich pouta, tj. *přináležitost ke společným rodičům*. Na genetickou spřízněnost se nabalovaly další významy sourozenectví: *sdílení prostoru a času* v dětství. Rodičovský dům, toto *místo jejich kořenů* (*place of rootedness* [Kramer 2011]) – *domov* – si podrželo důležitost i ve stáří jako reálné nebo vzpomínané místo setkávání rodičů, sourozenců a jejich rodin. Symbolem sourozenecké přináležitosti ve stáří jsou hroby rodičů. Společného původu (skrze rodiče) se dovolávala také Kristýna (62), Rozálie (66), Radka (60) i Viera (85) ve snaze resuscitovat poškozený vztah s bratry.

> Lydia (66): No, tak (*o svých dvou sestrách*) jsou to moje nejbližší příbuzný, měly jsme jednoho tatu a jednu mamu, vyrůstaly jsme spolu v rodině; měly jsme teda jednu domácnost, jedly a vařily jsme společně doma s našima, jezdily jsme společně na výlety. Prožily jsme spolu dětství, hrozně jsme si spolu vyhrály. To jsou pro mě sestry, že jsme žily spolu v rodině a společně jsme věci prožívaly.

> Františka (65): Ale… víc je (*sourozencům*) tam milejší ten dům. Prostě, to mládí tam jim to všecko připomíná. To je ten náš původní domov. Čili, pořád se to všecko vrací tady.

Být sourozenci v sobě zahrnuje „samozřejmé" *bytí tetou nebo strýcem*, „protože neteře/synovci jsou dětmi sourozence" (viz *pravidlo genetické příbuznosti*[2]). Za stá-

[2] Srovnej s konceptem *rules of genealogy or genealogical proximity* [Jallinoja, Widmer 2011].

lým zájmem o ně byla patrná hodnota *rodinné generační kontinuity*. Její význam vystoupil z dat zvlášť ostře v sourozeneckých vztazích, v nichž se vážný a dlouhotrvající konflikt mezi sourozenci rozšířil na jejich děti: Rozálie (66) cítí *závazek* k obnovení vztahu s bratrem „vůči nim (*rodičům*) i vůči těm budoucím dětem z rodiny". Kristýně (62) „strašně vadilo (*že svoji dceru a synovce*) od sebe totálně odtrhli".

Kolaps sourozeneckého vztahu rovněž obnažuje zranitelnost, *nesamozřejmost* sourozenectví, nabourává představu seniorů o jeho *celoživotní trvalosti.* Zde se střetává normativní idea sourozenectví se zakoušenou realitou vztahu, tzn. čím by podle sourozenců mělo být *versus* jaké ve skutečnosti je, jakou zkušenost s ním sourozenci-senioři mají. (Radka (60): „má bratra, ale není to bratr v pravém slova smyslu, jak by si představovala" – protože, *ačkoli jsou sourozenci*, nikdy si nerozuměli, bratr jí vždy záviděl, málo se stýkají, před dvěma roky s ní přerušil veškeré kontakty.)

V mnoha kontextech se ukázalo, že sourozenci jsou pro stárnoucí jedince zásadní *součástí jejich identity*. Když participanti pohotově zdůrazňovali pozitivní vlastnosti sourozenců, jejich schopnosti, úspěchy a omlouvali jejich horší stránky či vyzdvihovali svůj vztah oproti cizím, méně vydařeným, tehdy podávali *důkazy dobrého sourozenectví* a chránili svoji pozitivní osobní a sociální/rodinnou identitu. Jak uvedli Merz a De Jong Gierveld ve studii o ovdovělých seniorech/seniorkách [2016], špatné vztahy jsou interpretovány jako sociální stigma. I proto se participanti našeho výzkumu obtížně smiřovali s krizí vztahu. Až na výjimku Iva a Erika, pro které jsou vztahy s bratry „uzavřenou kapitolou", si většina seniorů „neumí představit, že by své sourozence neměla", považují je za „hlavní, důležité, nenahraditelné osoby" (řečeno jimi explicitně, i jak bylo možné vyčíst z dat). Taktéž v případě smrti sourozenců, se kterou má zkušenost třetina participantů, o nich přemýšlejí, vzpomínají na ně. S vědomím zkracující se životní perspektivy a větší zranitelnosti své i sourozenců pro ně hodnota sourozeneckého pouta evidentně stoupla.

> Alena (74): je to hodně důležitý mít sourozence, protože člověk má pořád kontakt s celým svým životem a tu hlavní osobu, která ví, že když začne o něčem mluvit, že pochopí, o čem mluví; to je z toho sourozeneckého vztahu asi z mého pohledu nejdůležitější, že člověk má někde ve světě, blíž nebo dál, má lidi, kteří jsou mu velmi blízcí, o kterých hodně ví a kteří ví hodně o něm, máme společné vzpomínky. A tím je ten sourozenecký vztah nenahraditelný.

Do tohoto kontextu lze zasadit hypotézu vyplývající z dat: Ve stáří se stává podstatnější *mít vůbec nějakého žijícího* sourozence než sourozence určitého genderu. Ve srovnání s tím je pak pro ženy méně důležité, že právě se sestrami mohou probírat témata „takový prostě ty normální ženský, babský" (řečeno s Reginou (68)), pro muže, že s bratry „dělají srandu, takovou tu chlapskou" (Viktor (67)). Mnozí ani nedělali rozdíl mezi sestrou a bratrem a podobně jako Tomáš (87) je „brali stejně".

Závěr

S odvoláním na výsledky analýzy kvalitativních dat z výzkumu *Šednoucí sourozenectví. Sociologická studie sourozenectví v pozdní dospělosti* jsme v článku prezentovali sourozenectví ve stáří jako důležité, nikoli druhořadé pouto seniorů. Starší sourozenci si poskytují psychickou podporu, sdílejí informace, jsou společníky spíše než zdroji či adresáty praktické pomoci. Mohlo by se zdát, že seniorské sourozenectví se příliš neliší od vztahů sourozenců v mladších věkových skupinách dospělých, jak je známe z kvantitativních šetření [např. Voorpostel, van der Lippe, Flap 2012]. Nicméně z retrospektivního pohledu participantů je evidentní, že ve stáří vystupuje výrazně do popředí emocionální a sociální dimenze sourozenectví. V této životní fázi se stává důležitější význam emocionální podpory jako opory „vrstevnické", resp. *generačně specifické*, který je dále umocněn vědomím sounáležitosti sourozenců coby *posledních* žijících členů rodiny původu a pociťovanou odpovědností za rodinnou kontinuitu.

Od genetické příbuznosti, definované odkazem na společné rodiče, senioři odvíjeli *samozřejmou danost – přirozenost* sourozeneckého vztahu a důvody jeho udržování i snahy o obnovu, jestliže byl vážně poškozen. Interakce a transakce seniorů-sourozenců (praktiky dělání sourozenectví ve stáří) byly založeny jednak na tomto *pravidlu genetické příbuznosti*, jednak také na *pravidlu emocionální blízkosti/distance*, čili na osobních preferencích sourozenců (s některými sourozenci si „rozumějí lépe"). Selekce sourozeneckých vztahů ovšem není zcela svobodná, neomezená, ale je vyjednávána oproti pojetí sourozenectví jako „statusové povinnosti". Nakonec „všechny sourozence mají rádi, i když každého jinak" .

Sourozenectví ve stáří lze porozumět s využitím konceptu *ambivalence* [Connidis 2015; Lüscher, Pillemer 1998]: je spojeno s pocity blízkosti, sounáležitosti, solidárním chováním jedinců vůči sourozencům, resp. s jejich připraveností pomoci jim *a současně* s distancí, snahou udržet kontrolu ve vztahu s cílem zachovat soukromí, autonomii, hájit potřeby své prokreační rodiny. (Viz koncept intimity s odstupem [George 1980] nebo matice latentních vztahů [Riley 1983].)

Zdá se, že stáří zvýznamňuje sourozenecké *pouto samo o sobě*, do určité míry „nezávisle" na frekvenci kontaktů a rozsahu směňované pomoci. Smysluplné sourozenecké vazby se totiž rozvíjejí i v rámci řidších osobních setkání a nepříliš intenzivního poskytování praktické pomoci. Mimo jiné, senioři akceptují omezení daná stárnutím, stářím. Určujícím významem pozitivního vztahu se sourozenci, důkazem jeho spolehlivosti je zůstat ve spojení, tj. udržet kontinuitu kontaktů a být připraveni pomoci v rámci možností a limitů osobní či rodinné situace a při respektování historie reciprocity ve vztahu. Přikláníme se k závěru o významném symbolickém rozměru sourozenectví [Wellman, Wortley 1990] – ve stáří „stačí, že sourozenci *jsou* a vědí o sobě".

Sourozenectví seniorů očividně znamená stálé vyjednávání rovnováhy mezi integrací sourozenců do sítě komplexních vztahů v širší rodinné konfiguraci a jejich autonomií, potažmo autonomií prokreační rodiny. Obsahuje i negociaci

kontroverzí, ambivalencí souvisejících s kolizí loajalit k sourozencům/rodině původu a k rodině prokreační, jinak řečeno, se střetem *pravidla genetické sounáležitosti* a *přináležitosti k rodině založené na manželství*, její priority. Zjištěnou důležitost partnera/partnerky sourozence, tedy švagrů/švagrových, ve vyjednávání jsme v textu nerozváděli.

Sourozenectví, ze své podstaty horizontální příbuzenský vztah, má zřetelnou vertikální, generační dimenzi – je definováno prostřednictvím předcházející generace rodičů a následné generace neteří a synovců, případně jejich potomků. Ti všichni, spolu s nejbližšími příbuznými získanými na základě manželství/partnerství, představují pro seniory *rodinu*, s nimi se všemi sourozenci rodinu re/produkují (dělají), zvlášť zřetelně skrze rodinné sešlosti. Samozřejmě přijímaná role tety či strýce, „přirozený" zájem o neteře a synovce (i obavy z ohrožení vzájemných vztahů sourozeneckými konflikty) vykresluje sourozence ve stáří jako *strážce rodinné kontinuity*.

Literatura předpokládá, že sourozenectví, stejně jako další sociální vztahy „dané narozením", je méně náchylné k nestabilitě [Merz, Gierveld 2016]. Senioři z našeho výzkumu ho coby *celoživotní* pouto pojímají. Realita několika rozpadlých vztahů tento seniorský koncept sourozenectví může znevěrohodnit, ale při důkladnějším pohledu jej potvrdí – navzdory kolapsu, třeba i mnohaletému přerušení kontaktů, jsou bratr či sestra v životě sourozenců přítomni, přemýšlejí o nich, o příčinách konfliktu, o možnosti oživení vztahu. (Připomeňme psychologické studie zmiňující tendenci jedinců ve stáří více se sblížit se sourozenci a jejich snahu napravit poškozené vztahy [Cicirelli 2009].)

Sourozenectví seniorů-komunikačních partnerů/partnerek zahrnuje praktiky a pravidla v mnohém korespondující se strategiemi zvládání stáří, které popisují gerontologické studie [Sýkorová 2007 aj.]. Jedná se např. o zmíněné přizpůsobení frekvence a typu kontaktů se sourozenci disponibilním osobním zdrojům a externím omezením, tedy v podstatě o výběr, optimalizaci společných sociálních aktivit a kompenzaci jejich případné ztráty (v podstatě shodně s metateorií selektivní optimalizace s kompenzací [Baltes, Lindenberger, Staudinger 2006]). Jestliže senioři dodržují interakční pravidla, rituály vůči dospělým dětem [Sýkorová 2017 s odkazem na Goffmana], totéž lze říci o interakci seniorů se sourozenci.

Ve vztahu ke stáří je všeobecně uznávána důležitost *vzpomínání*, včetně jeho *sociální*, interpersonální funkce [Cohen, Taylor 1998]. Vzpomínání jsme představili jako jednu z praktik, jimiž senioři tvoří a přetvářejí sourozenectví. Výzkumné rozhovory byly naplněny vzpomínkami, jejichž prostřednictvím participanti prezentovali své porozumění vlastním sourozeneckým vztahům a jejich vývoji.

V článku jsme se více nezaobírali genderovými aspekty sourozenectví ve stáří, ačkoli gender rozhodně není bez významu. Van Volkom [2006] konstatovala, že sesterství bývá spojeno s těsnějšími vztahy. Data však naznačila i eventualitu, o které Van Volkom uvažovala [ibid.], a to že bratři si mohou být stejně blízcí jako sestry. Analýza narací týkajících se sourozenců opačného genderu nás vede k formulaci hypotézy o oslabení významu genderu tváří v tvář zkracujícímu se

časovému horizontu sourozenectví, resp. životnímu času jedinců ve stáří: záleží nyní hlavně na tom, zda seniorům *zůstal nějaký* sourozenec. V této souvislosti naopak nabývá na důležitosti vyšší seniorský věk.

Poněkud stranou jsme ponechali i jiné okolnosti produkce/reprodukce sourozenectví ve stáří, jejichž rozbor by překročil optimální rozsah časopisecké studie, např. významy přikládané historii sourozeneckého vztahu, sociální či geografické vzdálenosti sourozenců atd. Nevěnovali jsme větší pozornost ani participujícím dvojicím sourozenců, takže se omezíme jen na poznámku o vcelku značné podobnosti interpretací jejich vztahu – ať se jednalo o sesterské páry, smíšený sourozenecký pár nebo o dvojici bratrů. Jistě přínosné by byly rozhovory se všemi aktéry sourozeneckého konfliktu, získání přístupu k nim ovšem nepřipadalo v úvahu.

Na závěr je třeba připomenout, že výsledky výzkumu jsou ovlivněny známými omezeními kvalitativního přístupu. Vzhledem ke struktuře souboru participantů jsme analyzovali téměř výhradně jeden z typů sourozeneckých vztahů – plnorodé sourozenectví a sourozenectví participantů s vlastní prokreační rodinou. Dva případy polorodého sourozenectví zcela protichůdně vnímané kvality a zasazeného do specifického kontextu (podstatného věkového rozdílu sourozenců a rodiči utajované povahy sourozenectví) ponecháváme jako výzvu pro další bádání. Na pokračování výzkumu čekají také sourozenecké vazby single a bezdětných seniorů.

Dana Sýkorová *působí jako docentka sociologie na katedře sociologie, andragogiky a kulturní antropologie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Ve své vědecko-výzkumné a publikační činnosti se zabývá především tématy z oboru sociologie rodiny, příbuzenských vztahů a gerontosociologie.*

Literatura

Baltes, M. M., L. L. Carstensen. 1999. „Social-psychological Theories and Their Application to Aging: From Individual to Collective." Pp. 209–226 in V. L. Bengtson, K. W. Schaie, (eds.). *Handbook of Theories of Aging.* New York: Springer Publishing Company.

Baltes, M. M., Carstensen, L. L. 2003. „The Process of Successful Aging: Selection, Optimization and Compensation." Pp. 81–104 in U. M. Staudinger, U. Lindenberger (eds.). *Understanding Human Development: Dialogues with Lifespan Psychology*. Kluwer Academic Publishers, https://doi.org/10.1007/978-1-4615-0357-6_5.

Baltes, P. B., U. Lindenberger, U. M. Staudinger. 2006. „Life Span Theory in Developmental Psychology." Pp. 569–595 in W. Damon, R. M. Lerner (eds.). *Handbook of Child Psychology*. Hoboken: John Wiley & Sons, https://doi.org/10.1002/9780470147658.chpsy0111.

Bedford, V. H. 2005. „Theorizing about Sibling Relationships when Parents Become

Frail.“ Pp. 173–174 in V. L Bengtson, A. C. Acock, K. R. Allen, P. Dilworth-Anderson, D. M. Klein (eds.). *Sourcebook of Family Theory & Research*. Thousand Oaks: Sage.
Binstock, R. H., L. K. George. 1996. *Handbook of Aging and the Social Science*. London: Academic Press.
Burbidge, J., P. Minnes. 2014. „Relationship Quality in Adult Siblings with and without Developmental Disabilities.“ *Family Relations* 63 (1): 148–162, https://doi.org/10.1111/fare.12047.
Burholt, V., G. C. Wenger. 1998. „Differences over Time in Older Peoples' Relationships with Children and Siblings.“ *Ageing & Society* 18: 537–562, https://doi.org/10.1017/S0144686X98007090.
Campbell, L. D., I. A. Connidis, L. Davies. 1999. „Sibling Ties in Later Life: A Social Network Analysis.“ *Journal of Family Issues* 20: 114–148, https://doi.org/10.1177/019251399020001006.
Carstensen, L. L. 1992. „Social and Emotional Patterns in Adulthood: Support for Socioemotional Selectivity Theory.“ *Psychology of Aging* 7: 331–338, https://doi.org/10.1037/0882-7974.7.3.331.
Cicirelli, V. G. 1982. „Sibling Influence Throughout the Lifespan.“ Pp. 267–284 in M. E. Lamb, B. Sutton-Smith (eds.). *Sibling Relationships: Their Nature and Significance Across the Lifespan*. Hillsdale: Erlbaum.
Cicirelli, V. G. 1995. *Sibling Relationships across the Life Span*. New York: Plenum, https://doi.org/10.1007/978-1-4757-6509-0.
Cicirelli, V. G. 2009. „Sibling Death and Death Fear in Relation to Depressive Symptomatology in Older Adults.“ *Journal of Gerontology: Psychological Sciences* 64B (1): 24–32, https://doi.org/10.1093/geronb/gbn024.
Cohen, G., S. Taylor. 1998. „Reminiscence and Ageing.“ *Ageing and Society* 18 (5): 601–610, https://doi.org/10.1017/S0144686X98007053.
Conley, D. 2004. *The Pecking Order: Which Siblings Succeed and Why.* New York: Pantheon Books.
Connidis, I. A. 1992. „Life Transitions and the Adult Sibling Tie: A Qualitative Study.“ *Journal of Marriage and the Family* 54 (4): 972–982, https://doi.org/10.2307/353176.
Connidis, I. A. 2007. „Negotiating Inequality among Adult Siblings: Two Case Studies.“ *Journal of Marriage and Family* 69 (2): 482–499, https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2007.00378.x.
Connidis, I. A. 2010. *Family Ties and Aging*. Los Angeles: Pine Forge Press.
Connidis, I. A. 2015. „Exploring Ambivalence in Family Ties: Progress and Prospects.“ *Journal of Marriage and Family* 77 (1): 77–95, https://doi.org/10.1111/jomf.12150.
Connidis, I. A., J. A. McMullin. 2002. „Sociological Ambivalence and Family Ties: A Critical Perspective.“ *Journal of Marriage and Family* 64: 558–567, https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2002.00558.x.
Cumming, E., W. Henry. 1961. *Growing Old: The Process of Disengagement*. New York: Basic Books.
Cumming, E., D. M. Schneider. 1961. „Sibling Solidarity: A Property of American Kinship.“ *American Anthropologist* 63: 498–508, https://doi.org/10.1525/aa.1961.63.3.02a00030.
Dudová, R. 2015. *Postarat se ve stáří. Rodina a zajištění péče o seniory.* Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
Dykstra, P. A. 2009. „Older Adult Loneliness: Myths and Realities.“ *European Journal of Ageing* 6: 91–100, https://doi.org/10.1007/s10433-009-0110-3.
Eggebeen, D. J., A. Davey. 1998. „Do Safety Nets Work? The Role of Anticipated Help in Times of Need.“ *Journal of Marriage and Family* 60 (4): 939–950, https://doi.org/10.2307/353636.

Eriksen, S., N. Gerstel. 2002. „A Labor of Love or Labor Itself: Care Work among Adult Brothers and Sisters." *Journal of Family Issues* 23: 836–856, https://doi.org/10.1177/019251302236597.
Fingerman, K. L., K. S. Birditt. 2003. „Do Age Differences in Close and Problematic Family Ties Reflect the Pool of Available Relatives?" *Journal of Gerontology: Psychological Sciences* 58B (2): P80–P87, https://doi.org/10.1093/geronb/58.2.P80.
Fingerman, K. L., E. L. Hay, K. S. Birditt. 2004. „The Best of Ties, the Worst of Ties: Close, Problematic, and Ambivalent Social Relationships." *Journal of Marriage and Family* 66: 792–808, https://doi.org/10.1111/j.0022-2445.2004.00053.x.
George, L. 1980. *Role Transitions in Later Life.* Monterey: Brooks-Cole.
Glaser, B. 1978. *Theoretical Sensitivity: Advances in the Methodology of Grounded Theory*. Mill Valley: Sociology Press.
Ha, J. H., B. Ingersoll-Dayton. 2008. „The Effect of Widowhood on Intergenerational Ambivalence." *Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences* 63B: S49–S58, https://doi.org/10.1093/geronb/63.1.S49.
Hay, E. L., K. L. A. Fingerman. 2005. „Age Differences in Perceptions of Control in Social Relationship." *International Journal of Aging and Human Development* 60: 53–75, https://doi.org/10.2190/KQRF-J614-0CEQ-H32L.
Hendricks, J. 1995. *The Meaning of Reminiscence and Life Review.* New York: Routledege.
Charmaz, K. 2006. *Constructing Grounded Theory. A Practical Guide through Qualitative Analysis.* London: Sage.
Jallinoja, R. 2011. „Obituaries as Family Assemblages." Pp. 78–91 in R. Jallinoja, E. D. Widmer (eds.). *Families and Kinship in Contemporary Europe. Rules and Practices of Relatedness.* Basingstoke: Palgrave MacMillan, https://doi.org/10.1057/9780230307452_6.
Jallinoja, R., E. D. Widmer. 2011. „Introduction." Pp. 3–12 in R. Jallinoja, E. D. Widmer (eds.). *Families and Kinship in Contemporary Europe. Rules and Practices of Relatedness*. Basingstoke: Palgrave MacMillan, https://doi.org/10.1057/9780230307452_1.
Jeřábek, H. a kol. 2013. *Mezigenerační solidarita.* Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
Konopásek, Z. 1997. „Co si počít s počítačem v kvalitativním výzkumu: program ATLAS/ti v akci." *Biograf* 12: 71–110.
Kramer, A-M. 2011. „Kinship, Affinity and Connectedness: Exploring the Role of Genealogy in Personal Lives." *Sociology* 45 (3): 379–395, https://doi.org/10.1177/0038038511399622.
Lang, F. R., L. L. Carstensen. 2002. „Time Counts: Future Time Perspective, Goals, and Social Relationships." *Psychology & Aging* 17 (1): 125–139, https://doi.org/10.1037/0882-7974.17.1.125.
Lüscher, K. 2005. „Looking at Ambivalences: The Contribution of a 'New–Old' View of Intergenerational Relations to the Study of the Life Course." *Advances in Life Course Research* 10: 93–128, https://doi.org/10.1016/S1040-2608(05)10003-3.
Lüscher, K., K. Pillemer. 1998. „Intergenerational Ambivalence: A New Approach to the Study of Parent–Child Relations in Later Life." *Journal of Marriage and the Family* 60 (2): 413–425, https://doi.org/10.2307/353858.
Mack, K. Y. 2004. „The Effects of Early Parental Death on Sibling Relationships in Later Life." *Omega* 49 (2): 131–148, https://doi.org/10.2190/BTUQ-011V-ANEW-V7RT.
Mancini, J. A. (ed.). 1989. *Aging and Adult Children.* Lexington: Lexington Books.
Marshall, V. W. 1978-79. „No Exit: A Symbolic Interactionist Perspective on Aging." *Journal of Aging and Human Development* 9 (4): 345–358, https://doi.org/10.2190/dmma-4bkl-9p36-d6bx.

Matthews, S. H. 2002. *Sisters and Brothers/Daughters and Sons: Meeting the Needs of Old Parents*. Bloomington: Unlimited.
Merz, E.-M., J. De Jong Gierveld. 2016. „Childhood Memories, Family Ties, Sibling Support and Loneliness in Ever-widowed Older Adults: Quantitative and Qualitative Results." *Ageing & Society* 36: 534–561, https://doi.org/10.1017/S0144686X14001329.
Miner, S., P. Uhlenberg. 1997. „Intragenerational Proximity and the Social Role of Sibling Neighbors After Midlife." *Journal of Applied Family Studies* 46 (2): 145–153, https://doi.org/10.2307/585038.
Možný, I., M. Přidalová, L. Bánovcová. 2004. *Mezigenerační solidarita. Výzkumná zpráva.* Brno: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, výzkumné centrum Brno.
Parsons, T. 1943. „The Kinship System of the Contemporary United States." *American Anthropologist* 45 (1): 22–38, https://doi.org/10.1525/aa.1943.45.1.02a00030.
Peterson, W. A., J. Quadagno (eds.). 1985. *Social Bonds in Later Life. Aging and Interdependence*. Beverly Hills: Sage Publications.
Přidalová, M. 2006. „Mezigenerační solidarita a gender (pečující dcery a pečující synové)." *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 7 (1): 1–5.
Přidalová, M. 2007. *Pečující dcery a pečující synové (rozhodnutí, se kterým můžu žít).* IVRIS Working Papers, Vol. 07/04. Brno: FSS MU.
Pyke, K. D., V. L. Bengtson. 1996. „Caring More or less: Individualistic and Collectivist Systems of Family Elder Care." *Journal of Marriage and the Family* 58 (2): 379–391, https://doi.org/10.2307/353503.
Riley, M. W. 1983. „The Family in an Aging Society: A Matrix of Latent Relationships." *Journal of Family Issues* 4 (3): 439–454, https://doi.org/10.1177/019251383004003002.
Silverstein, M., V. L. Bengtson. 2001. „New Approaches to the Study of Intergenerational Family Relations: Theoretical, Conceptual and Methodological Innovations." *Gerontologist* 41: 255–255.
Spitze, G., K. Trent. 2006. „Gender Differences in Adult Sibling Relations in Two-child Families." *Journal of Marriage and Family* 68 (4): 977–992, https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2006.00308.x.
Suitor, J. J., K. Pillemer. 1994. „Family Caregiving and Marital Satisfaction: Findings from a 1-year Panel Study of Women Caring for Parents with Dementia." *Journal of Marriage and the Family* 56 (3): 681–690, https://doi.org/10.2307/352878.
Sýkorová, D. 2007. *Autonomie ve stáří. Kapitoly z gerontosociologie.* Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
Sýkorová, D. 2019. „Sourozenectví v pozdním věku: Příspěvek k teoretické diskusi." *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 55 (1): 87–110, https://doi.org/10.13060/00380288.2019.55.1.449.
Trent, K., G. D. Spitze. 2011. „Growing up without Siblings and Adult Sociability Behaviors." *Journal of Family Issues* 32 (9): 1178–1204, https://doi.org/10.1177/0192513X11398945.
Van Volkom, M. 2006. „Sibling Relationships in Middle and Older Adulthood: A Review of the Literature." *Marriage & Family Review* 40: 151–170, https://doi.org/10.1300/J002v40n02_08.
Vidovićová, L. 2018. „The Expected, Evaluated, Perceived, Valued and Prevalent Social Roles of Older People: Are They by Consent?" Pp. 39–54 in A. O. Zaidi, S. Harper, K. Howse, G. Lamura, J. Perek-Białas (eds.). *Building Evidence for Active Aging Policies. Active Ageing Index and Its Potential*. Singapore: Palgrave Macmillan, https://doi.org/10.1007/978-981-10-6017-5_3.
Voorpostel, M., van der Lippe, T. 2007. „Support Between Siblings and Between Friends: Two Worlds Apart?" *Journal of Marriage and the Family* 69 (5): 1271–1282, https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2007.00446.x.

Voorpostel, M., T. van der Lippe, G. Flap. 2012. „For Better or Worse: Negative Life Events and Sibling Relationships." *International Sociology* 27 (3): 330–348, https://doi.org/10.1177/0268580911423051.
Ward, R. A. 2008. „Multiple Parent-adult Child Relations and Well-being in Middle and Later Life." *The Journals of Gerontology: Series B: Psychological Sciences and Social Sciences* 63 (4), S239–S247, https://doi.org/10.1093/geronb/63.4.S239.
Wellman, B., S. Wortley. 1990. „Different Strokes from Different Folks: Which Community Ties Provide what Support?" *American Journal of Sociology* 96: 558–588, https://doi.org/10.1086/229572.
White, L. 2001. „Sibling Relationships over the Life Course: A Panel Analysis." *Journal of Marriage and the Family* 63 (2): 555–568, https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2001.00555.x.
White, L. K., A. Riedmann. 1992. „Ties among Adult Siblings." *Social Forces* 71 (1): 85–102, https://doi.org/10.2307/2579967.
Whiteman, S. D., S. M. McHale, A. Soli. 2011. „Theoretical Perspectives on Sibling Relationships." *Journal of Family Theory & Review* 3 (2): 124–139, https://doi.org/10.1111/j.1756-2589.2011.00087.x.
Widmer, E. D. 2010. *Family Configurations: A Structural Approach to Family Diversity*. London, England: Ashgate.
Widmer, E., M. Girardin. 2016. „Actively Generating One's Family: How Elders Shape Their Family Configurations." Pp. 85–104 in E. Scabini, G. Rossi (eds.). *L'allungamento della vita. Una risorsa per la famiglia, un'opportunita per la societa*. Milano: Universita Cattolica del Sacro Cuore, Centro di Ateneo Studi e Ricerche sulla Famiglia.
Widmer, E., R. Jallinoja. 2008. *Beyond the Nuclear Family: Families in a Configurational Perspective*. Bern: Peter Lang.

Příloha

Tabulka P1. Soubor participantů výzkumu – první část

Celkový počet participantů: 40			
Gender		Velikost sourozenectví (počet sourozenců vč. zemřelých)	
ženy	30	dva	15
muži	10	tři	14
Věk		čtyři	7
60–69	19	pět	2
70–79	13	šest	2
80+	8	Počet žijících sourozenců participantů	
Vzdělání		jeden	23
základní	2	dva	12
vyučení	5	tři	4
střední	3	čtyři	1
střední s maturitou	21	Genderová struktura sourozenectví	
vysokoškolské	8	(žijící, vč. participantů)	
nespecifikováno	1	pouze sestry	14
Rodinný status		pouze bratři	3
sezdaní	19	smíšené	23
kohabitující	2	Zkušenost se smrtí sourozence	
rozvedení	4	(počet participantů)	16
ovdovělí	14		
single	1		

Tabulka P1. Soubor participantů výzkumu – druhá část

	Participanti (participující sourozenci)	Věk	Vzdělání	Partnerský status	Sourozenectví Žijící sourozenci	Σ	Rodičovský status (žijící děti)
	Ženy:						
1	Alena (Lubica)	74	VŠ	vdaná	2 sestry 82, 83	4	dcera, syn
2	Anna	79	SŠM	vdova	sestra 76	2	2 syni
3	Bedřiška	79	SŠM	vdova	sestra 73	4	dcera, syn
4	Blanka	65	VY	vdaná	sestry 60, 59, bratr 69	5	dcera, 2 syni
5	Bohumila	70	ZŠ	vdova	bratr 69, sestra 67	3	dcera, 2 syni
6	Františka	65	SŠM	vdaná	sestra 60	3	dcera, syn
7	Janinka (Paní s rodokmenem)	75	SŠM	vdova	sestra 79	2	dcera, 2 syni
8	Jasmína	75	SŠM	vdova	sestry 69, 77	3	2 dcery, syn
9	Klaudie	74	SŠM	rozvedená	sestra 80	4	2 dcery
10	Kristýna	62	VŠ	vdaná	bratr 60	2	dcera
11	Leona	79	SŠM	vdova	sestra 73	2	dcera
12	Leontýnka	61	SŠM	vdaná	sestra (polorodá)	3	dcera
13	Lubica (Alena)	81	SŠM	vdova	sestry 74, 82	4	2 syni
14	Nataša	65	VŠ	vdaná	bratr 63	2	dcera, syn
15	Nina (Regina)	74	SŠM	vdaná	sestra 68	3	dcera, syn
16	Lydie	66	SŠM	vdaná	sestry 55, 63	4	2 dcery
17	Viera	85	VŠ	vdova	sestry 70, 84, bratr 78	4	dcera
18	Pavlína	71	SŠ	vdaná	sestra 69, bratr 67	3	dcera, syn
19	Petra	59	VŠ	vdaná	sestry 59 (dvojče), 62	3	3 dcery

Tabulka P1. Soubor participantů výzkumu – třetí část

Participanti (participující sourozenci)		Věk	Vzdělání	Partnerský status	Sourozenectví Žijící sourozenci	Σ	Rodičovský status (žijící děti)
20	Radka	60	SŠM	vdaná	bratr 62	2	2 syni
21	Regina (Nina)	68	VY	single	sestra 74	3	bezdětná
22	Rút (Janinka)	80	SŠM	vdaná	sestra 75	2	dcera, 2 syni
23	Rozálie	66	VŠ	vdaná	bratr 62	1	dcera, 2 syni
24	Saša	61	SŠM	rozvedená	sestra 66	3	dcera, syn
25	Slavěna	80	SŠ	vdova	sestry 74, 77	6	2 dcery
26	Sabina	66	SŠM	vdaná	sestry 69, 63 54	4	dcera, syn
27	Stela	82	jiné	vdova	sestra 75	2	syn
28	Tereza	64	SŠM	vdova	bratr 56	2	dcera, syn
29	Viktorie	65	SŠM	kohabitace	sestra 59	2	2 dcery
30	Vladimíra (Emil)	79	SŠM	vdova	bratr 73	2	2 dcery
	Muži:						
1	Alois	83	Z	ženatý	sestry 82, 80, bratr 76	5	2 dcery, syn
2	Emil (Vladimíra)	73	VŠ	ženatý	sestra 79	2	dcera, syn
3	Erik	64	VY	ženatý	bratři-polorodí 59, 69, sestra		3 dcery
4	Ivo	64	VY	rozvedený	bratr 68	2	dcera, syn (bez kontaktu)
5	Kamil	66	SŠM	rozvedený	sestra 64	2	2 dcery nevlastní
6	Michal	65	VY	ženatý	sestry 61, 68, bratři 59 a 69	6	dcera, 2 syni (bez kontaktu)
7	Pavel (Viktor)	73	SŠM	ženatý	bratr 69, sestra 74	3	dcera

Tabulka P1. Soubor participantů výzkumu – čtvrtá část

Participanti (participující sourozenci)		Věk	Vzdělání	Partnerský status	Sourozenectví Žijící sourozenci	Σ	Rodičovský status (žijící děti)
8	Tomáš	87	VŠ	vdovec	bratr 71	3	dcera zemřela
9	Josef	87	SŠM	vdovec	sestra 71, bratr 82	4	dcera, syn
10	Viktor (Pavel)	67	SŠM	kohabitace	sestra 72, bratr 70	3	dcera (+ 2 dcery nevlastní)